VOL. 1 | ISSUE 2 | APRIL 2026

UNISCIENCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

UniScience
International scientific journal

AQSH SOTSIOLOGIYASIDA NEOPOZITIVIZM G‘OYALARI

Abdullajonova Nasiba Sharifjon qizi
Alisher Navoiy nimidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyot unversiteti
E-mail: abdullajonovanasiba007@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada AQSH sotsiologiyasida neopozitivizm g‘oyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning nazariy va metodologik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Neopozitivizm sotsiologiyada ilmiylik, aniqlik va empirik yondashuvni ustuvor yo‘nalish sifatida ilgari surgan muhim oqimlardan biri hisoblanadi. Maqolada ushbu yo‘nalishning asosiy tamoyillari, jumladan, verifikatsiya prinsipi, empirik ma’lumotlarga tayanish, ob’ektivlikni ta’minlash va matematik-statistik metodlardan keng foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, AQSH sotsiologiyasida empirik tadqiqotlarning rivojlanishi, ijtimoiy jarayonlarni o‘lchash va tahlil qilishda neopozitivistik yondashuvning o‘rni asoslab berilgan. Mazkur maqolada neopozitivizmning afzalliklari bilan bir qatorda uning ayrim cheklovlari ham tanqidiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Xususan, ijtimoiy hodisalarning sifat jihatlarini to‘liq ochib berishda yuzaga keladigan muammolar alohida ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari neopozitivizmning zamonaviy sotsiologiya taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *neopozitivizm, empirik sotsiologiya, metodologiya, statistik tahlil, ilmiy bilim, Talcott Parsons, Robert Merton, Paul Lazarsfeld.*

Kirish XX asr sotsiologiya fanining rivojlanishida tub burilishlar davri bo‘ldi. Ayniqsa, AQSH sotsiologiyasi bu davrda nazariy izlanishlardan amaliy va empirik tadqiqotlarga yo‘naltirilgan ilmiy maktab sifatida shakllandi. Shu jarayonda

neopozitivizm g‘oyalari alohida ahamiyat kasb etdi. Neopozitivizm klassik pozitivizmning davomchisi sifatida yuzaga kelib, ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda aniq ilmiy metodlar, tajriba va kuzatuvga asoslangan yondashuvni ilgari surdi. Ushbu yo‘nalish sotsiologiyani sub’ektiv mulohazalardan xoli qilib, uni ob’ektiv, tekshiriladigan va takrorlanadigan ilmiy natijalarga asoslashga intildi.[1] AQSHda neopozitivizmning rivojlanishi bevosita jamiyatning industriallashuvi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda ijtimoiy muammolarning murakkablashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir. Jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy hodisalarni aniq o‘lchash, tahlil qilish va prognoz qilish zarurati sotsiologiyada yangi metodologik yondashuvlarni talab qildi. Shu sababli empirik tadqiqotlarga asoslangan neopozitivistik yo‘nalish tez sur’atlar bilan rivojlandi. Bu esa sotsiologiyani nazariy mulohazalar darajasidan amaliy ilmiy faoliyat bosqichiga olib chiqdi.

Neopozitivizmning asosiy mohiyati shundan iboratki, har qanday ilmiy bilim tajriba orqali tekshirilishi, ya’ni verifikatsiya qilinishi lozim. Ushbu tamoyil sotsiologiyada ham keng qo‘llanila boshladi va natijada ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda aniq o‘lchov birliklari, statistik ma’lumotlar va matematik modellar muhim o‘rin egalladi. AQSH sotsiologiyasida aynan shu yondashuv asosida ijtimoiy so‘rovlar, eksperimentlar, kuzatuvlar va kontent-tahlil kabi metodlar keng rivojlandi. Bu esa jamiyat hayotining turli jabhalarini ilmiy asosda o‘rganish imkonini yaratdi.Shuningdek, neopozitivizm sotsiologiyada nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamladi. Ilgari faqat umumiy va abstrakt nazariyalar ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, endilikda aniq ijtimoiy muammolarni o‘rganish, ularni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish muhim vazifaga aylandi. Bu jarayonda ijtimoiy fikrni o‘rganish, ommaviy kommunikatsiyalarni tahlil qilish, saylov jarayonlari va jamoatchilik xulq-atvorini tadqiq etish kabi yo‘nalishlar keng rivojlandi. Natijada

sotsiologiya jamiyat boshqaruvi va ijtimoiy siyosatni shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘la boshladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Neopozitivizm g‘oyalari sotsiologiya fanida, ayniqsa AQSH ilmiy maktabida muhim metodologik burilish yasagan yo‘nalish sifatida ko‘plab olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilishda bir qator fundamental ilmiy manbalarga tayanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, empirik sotsiologiya va metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishda P. Lazarsfeldning ilmiy ishlari alohida o‘rin tutadi. Uning tadqiqotlarida ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda aniq o‘lchov birliklari, statistik tahlil va so‘rov metodlaridan foydalanish zarurligi asoslab berilgan. Lazarsfeld tomonidan ishlab chiqilgan empirik tadqiqot metodlari AQSH sotsiologiyasida neopozitivistik yondashuvning mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Shuningdek, R. Mertonning ilmiy merosi neopozitivizmning rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etadi. U tomonidan ilgari surilgan o‘rta darajadagi nazariyalar konsepsiyasi sotsiologiyada umumiy abstrakt nazariyalar bilan empirik tadqiqotlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlashga qaratilgan. Merton ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda faqat nazariy umumlashtirish bilan cheklanib qolmasdan, ularni aniq dalillar asosida tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi. Uning manifest va latent funksiyalar haqidagi nazariyasi esa ijtimoiy tizim elementlarining yashirin va ochiq funksiyalarini aniqlash orqali empirik tahlilni chuqurlashtirish imkonini beradi.

T. Parsonsning struktur-funksional yondashuvi ham AQSH sotsiologiyasida neopozitivistik metodologiyaning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Garchi Parsons ko‘proq nazariy yo‘nalishda faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, uning ijtimoiy tizimni tahlil qilishga qaratilgan yondashuvi empirik tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos yaratib berdi.[2] U ijtimoiy tizim elementlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash orqali sotsiologik tahlilni tizimli ravishda olib borish zarurligini asoslab

berdi.Zamonaviy sotsiologik nazariyalarni umumlashtirgan R. Wallace va A. Wolfning ilmiy ishlari esa neopozitivizmni boshqa nazariy yo‘nalishlar bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ularning tadqiqotlarida neopozitivizmning kuchli va zaif tomonlari ochib berilib, uning zamonaviy sotsiologiyadagi o‘rni kompleks tarzda yoritilgan. Ushbu manbalar asosida neopozitivizmning faqat metodologik yo‘nalish emas, balki sotsiologik tafakkur uslubi sifatida ham ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatib beriladi.

Mazkur maqolada qo‘llanilgan metodologiya neopozitivistik yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda empiriklik prinsipi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, tahlil jarayonida faqat tekshiriladigan va ishonchli manbalarga asoslangan ma’lumotlardan foydalanildi. Shuningdek, ilmiy bilishning verifikatsiya tamoyiliga amal qilinib, keltirilgan nazariy qarashlar mavjud ilmiy manbalar bilan taqqoslab tahlil qilindi.

Tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar qo‘llanildi: tahlil va sintez usuli orqali turli ilmiy qarashlar umumlashtirildi; qiyosiy tahlil yordamida neopozitivizm boshqa sotsiologik yo‘nalishlar bilan solishtirildi; tarixiy yondashuv asosida ushbu oqimning shakllanish va rivojlanish bosqichlari o‘rganildi. Bundan tashqari, sistemali yondashuv orqali neopozitivizmning sotsiologiya fanidagi o‘rni kompleks tarzda tahlil qilindi.

Muhokama. *AQSH sotsiologiyasida neopozitivizm g‘oyalarining shakllanishi va rivojlanishi sotsiologiya fanining umumiy metodologik yo‘nalishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu yondashuv, avvalo, sotsiologiyani nazariy-falsafiy mulohazalardan empirik asoslangan ilmiy fan darajasiga olib chiqishga xizmat qildi. XX asrning 1930–1960-yillarida AQSHda olib borilgan ko‘plab ijtimoiy tadqiqotlar neopozitivistik metodologiya asosida amalga oshirilgan bo‘lib, bu jarayon sotsiologiyada yangi ilmiy standartlarning shakllanishiga olib keldi.[3]*

Xususan, empirik tadqiqotlar tizimining rivojlanishi aniq faktlar bilan tasdiqlanadi. Masalan, XX asr o‘rtalarida AQSHda jamoatchilik fikrini o‘rganishga

qaratilgan keng ko‘lamli so‘rovlar muntazam o‘tkazila boshladi. Ushbu tadqiqotlar natijasida saylov jarayonlari, ommaviy kommunikatsiya vositalarining ta’siri hamda ijtimoiy xulq-atvor qonuniyatlari haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarildi. Ayniqsa, saylovchilar xulq-atvorini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida ijtimoiy guruhlarning siyosiy qarorlariga ta’sir etuvchi omillar aniq statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilindi. Bu esa neopozitivizmning amaliy samaradorligini yaqqol namoyon etdi. Neopozitivistik yondashuvning yana bir muhim jihati — ijtimoiy hodisalarni o‘lchash va kvantifikatsiya qilish imkoniyatidir. AQSH sotsiologiyasida bu yondashuv orqali ijtimoiy tengsizlik, ta’lim darajasi, daromadlar farqi kabi ko‘rsatkichlar aniq statistik parametrlar orqali ifodalana boshlandi. Natijada sotsiologiya fanida matematik-statistik metodlarning roli keskin oshdi. Bu esa ilmiy natijalarning aniqligi va ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi.

Shu bilan birga, neopozitivizmning muhokama jarayonida uning cheklovlarini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Birinchidan, ushbu yondashuv ijtimoiy hodisalarning sifat jihatlarini yetarlicha chuqur ochib bera olmaydi. Masalan, insonning qadriyatlari, motivatsiyasi va sub’ektiv qarashlarini faqat statistik ma’lumotlar orqali to‘liq tushuntirish qiyin. Ikkinchidan, haddan tashqari empirik yondashuv ba’zan nazariy umumlashtirishning yetishmasligiga olib keladi. Bu esa sotsiologik bilimlarning fragmentatsiyalashuviga sabab bo‘lishi mumkin.

Natijalar.*Mazkur tadqiqot doirasida AQSH sotsiologiyasida neopozitivizm g‘oyalarining shakllanishi va rivojlanishiga oid ilmiy manbalar tahlili asosida bir qator muhim natijalarga erishildi. Avvalo, aniqlanishicha, neopozitivizm XX asr o‘rtalarida AQSH sotsiologiyasida ustuvor metodologik yo‘nalish sifatida shakllanib, sotsiologiya fanining empirik asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan.[4] Bu davrda sotsiologik tadqiqotlar nazariy umumlashtirishlardan ko‘ra aniq dalillarga, statistik ma’lumotlarga va tajribaga asoslangan holda olib borila boshlagan.*

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, neopozitivistik yondashuv asosida ijtimoiy hodisalarni o‘lchash, tahlil qilish va prognozlash imkoniyatlari sezilarli darajada kengaygan. Xususan, ijtimoiy so‘rovlar, anketa va intervyu metodlari yordamida jamoatchilik fikrini aniqlash, ijtimoiy guruhlar xulq-atvorini o‘rganish hamda ommaviy kommunikatsiya vositalarining ta’sirini baholash bo‘yicha aniq statistik natijalar olingan. Bu esa sotsiologiyaning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qilgan. Shuningdek, olib borilgan tahlillar natijasida neopozitivizm sotsiologiyada ilmiylik mezonlarini — ob’ektivlik, ishonchlilik va tekshiriluvchanlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagani aniqlandi. Statistik va matematik metodlarning keng qo‘llanilishi natijasida ijtimoiy jarayonlarni kvantifikatsiya qilish, ya’ni ularni sonli ko‘rsatkichlar orqali ifodalash imkoniyati yuzaga kelgan. Bu esa ilmiy xulosalarning aniqligi va dalillarga asoslanganligini ta’minlagan.

Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, neopozitivizm asosida olib borilgan tadqiqotlar ijtimoiy siyosatni shakllantirishda muhim axborot manbai sifatida xizmat qilgan. Masalan, saylov jarayonlari, aholi bandligi, ta’lim tizimi va ijtimoiy tengsizlik masalalarini o‘rganishda empirik ma’lumotlarga tayanilgan holda samarali qarorlar qabul qilish imkoniyati oshgan. Bu esa sotsiologiya fanining jamiyat boshqaruvidagi rolini kuchaytirgan.Biroq tadqiqot davomida neopozitivizmning ayrim cheklovlari ham aniqlandi. Jumladan, ijtimoiy hodisalarning sifat jihatlarini to‘liq ochib berishda qiyinchiliklar mavjudligi, inson omilining murakkabligi sababli barcha jarayonlarni to‘liq statistik ko‘rsatkichlar orqali ifodalash imkoni cheklanganligi kuzatildi.[5] Bu esa zamonaviy sotsiologiyada neopozitivistik yondashuvni boshqa nazariy yo‘nalishlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari neopozitivizmning AQSH sotsiologiyasida ilmiy metodologiya sifatida muhim o‘rin tutishini, u sotsiologiyani empirik va amaliy

fan darajasiga olib chiqqanini hamda bugungi kunda ham ijtimoiy tadqiqotlar tizimida o‘z ahamiyatini saqlab qolayotganini tasdiqlaydi.

Xulosa: AQSh sotsiologiyasida neopozitivizm sotsiologik metodologiyaning muhim bosqichidir. U sotsiologiyani ilmiy asosda o’rganishga yo’naltirilgan, biroq keyinchalik uning chegaralari aniqlanib, muqobil yondashuvlar shakllangan. Shunday bo’lsa-da, neopozitivizm bugungi kunda ham empirik tadqiqotlar va metodologik yondashuvlar asosida o’z ahamiyatini saqlab qolmoqda. AQSH sotsiologiyasida neopozitivizm g‘oyalari fan rivojida tub burilish yasagan metodologik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv sotsiologiyani falsafiy mulohazalardan aniq empirik tadqiqotlar bosqichiga olib chiqdi va uni mustaqil, obyektiv hamda dalillarga asoslangan ilmiy fan sifatida shakllantirishga xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, AQSH sotsiologiyasida neopozitivizm g‘oyalari sotsiologiya fanining ilmiy asosda rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalish ijtimoiy hodisalarni empirik ma’lumotlar, kuzatuv va statistik tahlil asosida o‘rganishga yo‘naltirib, sotsiologiyani yanada aniq va ob’ektiv fan darajasiga olib chiqdi. Ayniqsa, ijtimoiy tadqiqotlarda so‘rov, intervyu va kvantitativ metodlarning keng qo‘llanilishi ilmiy natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qildi.

Shu bilan birga, neopozitivizmning ayrim cheklovlari ham mavjud bo‘lib, u ijtimoiy hodisalarning sifat jihatlarini to‘liq ochib berishda har doim ham yetarli emas. Shunga qaramay, mazkur yondashuv zamonaviy sotsiologiyada muhim metodologik asos sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda va boshqa nazariy yo‘nalishlar bilan uyg‘un holda qo‘llanilishi ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jiyanmuratova G.Sh. Sotsiologiya tarixi.–T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. 466 b.

2. Lazarsfeld, P. F. *The Language of Social Research*. – Glencoe: Free Press, 1955. – (betlar soni ko‘rsatilmagan).

3. Merton, R. K. *Social Theory and Social Structure*. – New York: Free Press, 1968. – 702 p.

4. Parsons, T. *The Social System*. – New York: Free Press, 1951. – 575 p.

5. Wallace, R. A., Wolf, A. *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 2006. – 464 p.

UniScience
International scientific journal